

FANTOM HYMNU EUROPEJSKIEGO.
WYJAŚNIENIA W SPRAWIE WIERSZA
DO RADOŚCI FRIEDRICHA SCHILLERA

Tekstem Friedricha Schillera, który najmocniej tkwi w świadomości współczesnych Polaków, jest niewątpliwie wiersz *Do radości* (*An die Freude*). Istnieje co najmniej dziesięć przekładów tego utworu na język polski¹. Kontekstem, w którym utwór ten jest najczęściej przywoływany w ostatnich latach, jest Unia Europejska. Związek słów niemieckiego klasyka ze zjednoczoną Europą wydaje się tak oczywisty, że w zasadzie nie powinien wzbudzać żadnych kontro-

¹ Podaję tłumaczenia w porządku chronologicznym: 1) *Do radości*, tłum. Józef Dionizy Minasowicz, „Pamiętnik Warszawski” maj 1817, s. 63-67. 2) *Do radości*, tłum. Kantorbery Tymowski, „Pamiętnik Warszawski” luty 1818, s. 242-247. 3) *Kantata do radości*, tłum. Bruno Kiciński, „Wanda. Tygodnik Polski. Płci Pięknej i Literaturze Poświęcony” 2, 1821, s. 3. 4) *Himn do radości*, tłum. Jan Nepomucen Kamiński, w: Fryderyk Schiller, *Ballady, pieśni, wiersze różne*, Lwów-Wiedeń 1837, s. 78-81; również w: *idem, Dzieła wybrane*, pod red. Barbary Płaczkowskiej, t. 1, Warszawa 1955, s. 123-125; *idem, Poezje wybrane*, Warszawa 1974, s. 44-48. 5) *Do radości*, tłum. Karol Brzozowski, w: *Fryderyka Schillera dzieła poetyczne i dramatyczne w najlepszych przekładach polskich*, zebrał i wydał F.J. Albert Zipper, Stanisławów-Lwów 1885, t. 1, s. 77-79; również w: Fryderyk Schiller, *Wybór pism*, Warszawa 1975, t. 1, s. 12-15; *idem, Dzieła wybrane*, Warszawa 1985, s. 25-28. 6) *Do radości*, tłum. Witold Hulewicz, w: Witold Hulewicz, *Przybłąda Boży. Beethoven: czyn i człowiek*, Kraków 1970 [wyd. 1: Poznań 1927], s. 292, 293, 307, 308, 310, 313. 7) *Do radości* (fragment), tłum. Konstanty Ildefons Gałczyński, w: Konstanty Ildefons Gałczyński, *Dzieła w pięciu tomach*, t. 5: *Przekłady*, Warszawa 1979, s. 331-332 (tłumaczenie powstało w 1950 roku na zamówienie Polskiego Wydawnictwa Muzycznego). 8) *Do radości* (fragmenty), tłum. Leopold Lewin, w: Anna Miłska, *Fryderyk Schiller*, Warszawa 1955, s. 57-58. 9) *Do radości*, tłum. Andrzej Lam, w: Fryderyk Schiller, *Do radości*. Z dodatkiem słów IX Symfonii Ludwiga van Beethovena (przeł. i komentarzem opatrzył Andrzej Lam), Pułtusk 2004. 10) *Do radości* (fragment), tłum. Antoni Libera, w: *Kalendarz na rok 2005*, Kulczyk Holding 2005.

wersji. Jednak podstawy tego pewnika są niezwykle kruche i narosło wokół nich wiele nieporozumień.

Głównym nieporozumieniem jest pojawiające się często w mass mediach twierdzenie, jakoby Friedrich Schiller był autorem tekstu hymnu europejskiego. W przekonaniu wielu Polaków² oraz równie

² W polskich szkołach rozpowszechnia się fragment wiersza Schillera w tłumaczeniu Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego jako tekst hymnu europejskiego. Błędne lub nieprecyzyjne informacje pojawiają się w wielu publikacjach. Por. *Tak! Łączymy Polskę z Europą* (płyta CD-ROM wydana przez Prezydenta RP i Polską Fundację im. Roberta Schumana); Zbigniew Czachór, *Słowniczek europejski*, Warszawa 1996, s. 14. Informacja podana w słowniczku jest nieprecyzyjna: „hymnem Unii Europejskiej (zgodnie z decyzją Rady Europejskiej z 1985 roku) jest *Oda do radości*, która jest fragmentem IX Symfonii Ludwiga van Beethovena”; *Encyklopedia Unii Europejskiej*, red. Konstanty Adam Wojtaszczyk, Warszawa 2004, s. 398. Hasło encyklopedii informujące o symbolach Unii Europejskiej jest również nieprecyzyjne: „Hymnem Unii Europejskiej jest *Oda do radości*, pochodząca z IX Symfonii Ludwiga van Beethovena, w aranżacji Herberta von Karajana”; Timothy Bainbridge, Anthony Teasdale, *Leksykon Unii Europejskiej*, Kraków 1998, s. 95. Leksykon podaje błędne informacje: „W roku 1962 Rada Europy przyjęła jako hymn europejski orkiestrową aranżację Herberta von Karajana głównego tematu ostatniej części Dziewiątej symfonii Beethovena (jego muzykę na chór, solistów i orkiestrę do *Ody do radości* Schillera)”; *Unia Europejska. Słownik encyklopedyczny*, red. Wojciech Głuch, Wrocław 2004, s. 88. Hasło „hymn i flaga europejska” zawiera aż trzy błędy: „hymnem Unii Europejskiej, zgodnie z decyzją Rady Europejskiej z 1985, jest *Oda do radości*, fragment IX Symfonii L. van Beethovena ze słowami wiersza L. [sic!] Schillera o tym samym tytule”; Jadwiga Andrychowska-Biegacz, Dariusz Biegacz, *Hymny, flagi, godła. Unia Europejska, członkowie i kandydaci*, Rzeszów 2004, s. 20-21. W publikacji zamieszczono wprawdzie informację: „Z racji wielojęzycznego charakteru Unii Europejskiej hymn posiada jedynie wersję instrumentalną”, jednak obok informacji o hymnie europejskim pojawia się tekst Beethovenowskiej kompilacji tekstu Schillera w tłumaczeniu Gałczyńskiego; *Zaspiewamy w sobotę. Oda do radości*, „Gazeta Wyborcza” Bydgoszcz nr 102, wydanie z 30.04.2004–3.05.2004, s. 2; CAJ, *Ratujemy zabytkową ławkę*, „Gazeta Wyborcza” Toruń nr 144, wydanie z 23.06.2003, s. 2: „Na Starówce lub w ogrodzie. W ogrodzie zoobotanicznym lub gdzieś w bezpiecznym miejscu na Starówce – to najczęściej powtarzające się głosy naszych czytelników o miejscu dla zabytkowej ławki, dedykowanej Fryderykowi Schillerowi – twórcy hymnu Unii Europejskiej”.

wielu Europejczyków, w tym także Niemców³, Schillerowska pochwała radości stanowi tekst hymnu Unii Europejskiej. Słowa Schillera są śpiewane podczas rozmaitych uroczystości o charakterze europejskim. Błędne lub nieprecyzyjne informacje pojawiają się w wielu publikacjach⁴.

Bardziej niż wiersz Schillera znana jest oczywiście melodia hymnu europejskiego skomponowana przez Beethovena. Gdyby nie jego IX Symfonia, w której finale rozbrzmiewają słowa „O radości, iskro bogów”⁵, pieśnią Schillera zajmowałiby się dzisiaj tylko germaniści badający literaturę XVIII wieku. Decyzją Rady Europy z 1972 roku⁶ muzyczny temat ody *Do radości* z IX Symfonii Beethovena stał się symbolem tej instytucji, a wybór ten został przejęty przez państwa członkowskie EWG w 1985 roku⁷. Ponieważ Beethoven dał wier-

³ Przykłady europejskie, niemieckie: Christian Ultsch, *Seid verdaut, umschlungene Millionen*, „Die Presse” z 26.04.2005: „Seid umschlungen, Millionen: Schillers schöne Zeile aus Beethovens Neunter, der Hymne Europas, scheint mittlerweile auch zum strategischen Programm geworden zu sein”; *Freude, schöner Götterfunken. Sie wollen alle Europas Hymne mitsingen, wenn sie ins Straßburger Parlament einziehen*, „Stuttgarter Zeitung” z 9.06.2004; *Leute des Wochenendes*, w: Agence France Presse – German z 8.02.2004: „Eter Roland, österreichischer Latein-Fan, setzt sich an der Spitze einer Initiative dafür ein, die Hymne der Europäischen Union, Beethovens *Ode an die Freude*, auf Lateinisch zu singen. Das Mindeste sei doch, dass die Bürger Europas ihre Hymne gemeinsam singen könnten, sagte Roland der Zeitung »Die Presse«. Der Inhaber einer Wiener Privatschule hat bereits drei Strophen in der altertümlichen Sprache verfasst, in denen es um Frieden und die Vielfalt in Europa geht. Eine erste Aufnahme des lateinischen Liedes wurde in ranghohe EU-Kreise eingeschleust: Kommissionspräsident Romano Prodi bekam am vergangenen Montag eine Aufnahme in die Hand gedrückt. Der Zeitung zufolge zeigte er sich sehr erfreut über die Initiative”; Klaus von Dohnanyi, *Schiller – von seinem Mut können wir lernen*, „Hamburger Abendblatt” z 19.03.2005; Thomas Chorherr, *Merk's Wien. Grillparzer und die Bussi-Gesellschaft*, „Die Presse” z 7.02.2005.

⁴ Por. Agence France Presse – German, 8.02.2004.

⁵ Tak brzmi pierwszy wers pieśni w tłumaczeniu Karola Brzozowskiego, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego i Andrzeja Lama.

⁶ Decyzja nr 492 z 8.07.1971 Doradczego Zgromadzenia Rady Europy (der Beratenden Versammlung des Europarats). Decyzja ta została potwierdzona przez Komitet Ministrów w styczniu 1972 roku.

⁷ 21 kwietnia 1986 roku EWG wprowadza wspólne symbole krajów członkowskich.

szowi *Do radości* oprawę muzyczną, wiele osób wychodzi z założenia, że skoro muzyka Beethovena jest hymnem europejskim, to należą do niego również słowa Schillera – a tak nie jest. Zarówno Rada Europy, jak i państwa członkowskie EWG wybrały na symbol muzykę Beethovena bez słów⁸. Odrzucając tekst Schillera, urzędnicy europejscy postępowali się dwoma kontrowersyjnymi argumentami. Po pierwsze uznali, że słowa niemieckiego poety nie przekazują żadnych specyficznych wartości europejskich, tylko propagują idee uniwersalne, ogólnoludzkie. Po drugie twierdzili, że tekst hymnu europejskiego musi być przekładalny na inne języki europejskie⁹. Sugerowali tym samym nieprzekładalność pieśni Schillera. Niektóre źródła podają również informację, że przy wyborze hymnu zrezygnowano ze słów, „by nie doszło do sporów, w jakim języku powinien być śpiewany”¹⁰. Rozsądniejszym argumentem przemawiającym za rezygnacją ze słów Schillera jest stanowisko mówiące, że hymn pozbawiony słów, czyli elementu narodowego, staje się symbolem bardziej uniwersalnym¹¹.

Ludzie nieznający wiersza Schillera popełniają błąd, gdyż zakładają, że zapożyczony z symfonii Beethovena fragment zawiera pełny tekst pieśni Schillera¹². Tymczasem kompozytor potraktował utwór niemieckiego poety jedynie jako tworzywo własnego dzieła. Tekst

⁸ Nieporozumienie spowodowane jest najczęściej rozpowszechnianiem nieprecyzyjnych informacji. Nawet sformułowanie zawarte w artykule projektu Konstytucji Europejskiej mówiącym o symbolach europejskich nie jest precyzyjne: „Hymn Unii pochodzi z *Ody do radości* z Dziewiątej symfonii Ludwiga van Beethovena”. Nie wiadomo więc, czy konstytucja odnosi się do samej muzyki.

⁹ Por. Esteban Buch, *Beethovens Neunte*, w: *Deutsche Erinnerungsorte*, red. Etienne François, Hagen Schulze, Bd. 3, München 2001, s. 663-680, tutaj s. 678-679.

¹⁰ Iwona Kienzler, *Leksykon Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 110.

¹¹ Por. *ibidem*; por. również Georg-Michael Schulz, *An die Freude. Von Gohlis über Wien nach Brüssel*, „Der Deutschunterricht” 2004, nr 6, s. 23-30, tu s. 30.

¹² Piotr Nowina-Konopka, rektor Kolegium Europejskiego w Natolinie, zapytany o tekst Schillera śpiewany do melodii Beethovena odpowiedział: „Ona ma za dużo zwrotek, żeby ktoś obdarzony przeciętną pamięcią mógł ją znać w całości, dokładnie na pamięć. Sądzę, że jeżeli wykonuje się ją raz w roku, to nie trzeba jej znać całej na pamięć. Ale na pewno dobrze jest znać tę melodię”. Por. SAL, *Parada Schumana. W rytmie Beethovena. Wspólne śpiewanie hymnu Unii Europejskiej*, „CO JEST GRANE” nr 19, dodatek do Gazety Wyborczej (Stołecznej) nr 108, wydanie waw z dnia 10.05.2002–16.05.2002, s. 2.

pojawiający się w monumentalnej kompozycji Beethovena jest bowiem kompilacją słów kompozytora i fragmentów wiersza Schillera. Słowa poety poprzedza recytatyw autorstwa Beethovena: „O przyjaciele, nie te tony! / Pozwólcie nam zaintonować / przyjemniejsze i radośniejsze!”¹³.

Mimo że słowa Friedricha Schillera nie są tekstem hymnu Unii Europejskiej, to jednak są z nim powszechnie kojarzone. Spośród wielu przykładów dokumentujących taki ich odbiór przytoczę tylko fragment wiersza współczesnego poety Pawła Marcinkiewicza pt. *Rano w dzień wejścia do Unii*. Wita on Unię Europejską słowami: „Iskro Błogów, Tatarska Matko Big Brothera – / więc oto nas zdobyłaś: cóż pora umierać”¹⁴. Intertekstualne nawiązanie do pieśni Schillera jest tu bardzo wyraźne. Dlatego warto przyjrzeć się wierszowi *Do radości*, by przekonać się, na ile słuszne jest podporządkowanie przesłania tego utworu poetyckiego partykularnym celom zjednoczonej Europy.

Na początku konieczne jest przedstawienie okoliczności, w jakich Schiller napisał słynny wiersz, i określenie tym samym kontekstu historycznego, od którego utwór ten bardzo się dzisiaj oddalił.

Wiersz nosi tytuł *Do radości*, a nie *Oda do radości*, jak sugeruje wiele publikacji¹⁵. Rozszerzenie tytułu o określenie gatunku poetyckiego pojawiło się prawdopodobnie wraz z IX Symfonią Beethovena¹⁶. Równie uprawnione jak oda są również określenia gatunkowe hymn i pieśń – Schiller pisał ten tekst z myślą, że będzie on śpiewany.

Po ucieczce spod jurysdykcji księcia Wirtembergii Karola Eugeniusza we wrześniu 1782 roku i kilkumiesięcznej tułaczce Schiller przybył w lipcu 1783 roku do Mannheimu. We wrześniu otrzymał roczny angaż jako kierownik literacki miejscowego teatru, który obowiązywał go dodatkowo do napisania trzech sztuk. Pracę utrudniała mu choroba. W tym czasie uwikłał się też w romans z zamężną Charlottą von Kalb, która należała do ówczesnej elity intelektualnej

¹³ Fryderyk Schiller, *Do radości*. Z dodatkiem słów IX Symfonii Ludwiga van Beethovena (przeł. i komentarzem opatrzył Andrzej Lam), Pułtusk 2004, s. 15.

¹⁴ Paweł Marcinkiewicz, *Rano w dzień wejścia do Unii*, „Tygodnik Powszechny” 2004, nr 21.

¹⁵ Por. Antoni Furdal, *Polska oda do radości. Język i kultura narodowa we wspólnej Europie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 8: „Coraz częściej też jej nazwa pojawia się w lekko zmienionej pisowni jako *Oda do radości*, co dla lingwistów jest znakiem jak gdyby już osobnego życia utworu”.

¹⁶ Por. Georg-Michael Schulz, *op. cit.*, s. 23.

w Niemczech. Mimo sukcesu *Intrygi i miłości* jego pozycja w teatrze nie była pewna. Roczny kontrakt nie został przedłużony. Schiller podjął próbę wydawania na własny koszt pisma „Rheinische Thalia”, lecz zamiast zarobić, popadł w tarapaty finansowe.

Atmosfera pobytu w Mannheimie nie sprzyjała planom twórczym poety. Z kryzysowej sytuacji wybawili go nieznani mu wielbiciele jego twórczości z Lipska, którzy najpierw nawiązali z nim kontakt drogą korespondencyjną, a później zaprosili go do siebie, uwalniając tym samym od trosk materialnych. Jego wybawcami byli Christian Gottfried Körner, radca konsystorza, Ludwig Ferdinand Huber, początkujący literat, oraz ich narzeczone Minna i Dora Stock. W kwietniu 1785 roku Schiller przybył do Lipska. Na początku maja przeniósł się do wioski Gohlis pod Lipskiem, a we wrześniu podążył za swoimi dobroczyńcami do Drezna. Okres ten należy do najszcześniejszych w życiu poety. Biesiady i dyskusje z nowymi przyjaciółmi, szacunek i poważanie, jakimi otaczano Schillera, sprawiły, że depresja wywołana niepowodzeniami w Mannheimie ustąpiła miejsca uczuciu wszechogarniającej radości, podtrzymującej w nim wiarę w człowieka jako istotę dobrą i piękną. W tym okresie powstał wiersz *Do radości*¹⁷. Był on niejako podziękowaniem, hołdem złożonym ludziom, którzy bezinteresownie pomogli poecie. 29 listopada Schiller wysłał wiersz do Georga Göschena, lipskiego księgarza i wydawcy, który przejął wydawanie pisma „Thalia”. Wiersz ukazał się po raz pierwszy w lutym 1786 roku w drugim zeszycie „Thalii”. Składał się

¹⁷ Błędne informacje na temat okoliczności powstania wiersza *Do radości* rozpowszechnia „Gazeta Wyborcza” w dodatku „Kujon polski” z 7.05.2002. Ten sam tekst można też przeczytać w internetowym portalu „Gazety Wyborczej”. W anonimowym tekście *Autor wiersza „Oda do radości” wyjaśniono*: „Krytyka wpływowych przyjaciół ojca sprawiła, że Schiller musiał uciec z domu do Mannheimu, gdzie zyskał posadę w miejskim teatrze. Tutaj poznał Szarlottę von Kalb, zamężną kobietę, z którą miał romans. Prawdopodobnie to właśnie szampańskie chwile spędzone z Szarlottą dawały Schillerowi ową radość opisaną w 1785 roku w *Odzie do radości (An die Freude)*”. Za „Gazetą Wyborczą” informacje te bezkrytycznie powtórzyła Dorota Szwarcman w artykule *Radość z ody* w tygodniku „Polityka” (2003, nr 21, s. 66-68). Istnieją co najmniej cztery źródła w języku polskim informujące o okolicznościach powstania wiersza: Witold Hulewicz, *Przybłąda Boży. Beethoven: czyn i człowiek*, Kraków 1970; Anna Miłska, *Fryderyk Schiller*, Warszawa 1955; Zdzisław Żygulski, *Fryderyk Schiller*, Warszawa 1975; *Klasycyzm niemiecki. Życie i twórczość Goethego i Schillera*, red. Günter Albrecht, Johannes Mittenzwei, Warszawa 1970.

z dziewięciu zwrotek ośmiowersowych, po których następowały czterowersowe partie chóru. Pierwszym kompozytorem muzyki do pieśni Schillera był Körner. Przy wydawaniu zbioru wierszy w roku 1800 Schiller zrezygnował z pieśni *Do radości*, bowiem nie cenił tego utworu. W liście do Körnera z 21 października 1800 roku podkreślał, że jedyną wartością wiersza jest utrwalenie radosnej atmosfery okresu, w którym powstał, i że ma on znaczenie tylko dla wąskiej grupy przyjaciół: „Według mojego dzisiejszego odczucia *Radość* jest całkiem ułomna i chociaż zyskuje sympatię z powodu pewnego ognia uczuć, jest jednak złym wierszem i oznacza pewną fazę edukacji, którą musiałem zostawić za sobą, aby stworzyć coś porządnego. Ponieważ odpowiadała ułomnym gustom czasu, spotkał ją zaszczyt popularności wśród ludu”¹⁸. Wiersz został opublikowany po raz drugi w antologii poezji Schillera w 1803 roku. W wersji tej poeta dokonał kilku zmian w pierwszej zwrotce i zrezygnował ze zwrotki dziewiątej.

Ważnym aspektem kontekstu historycznego wiersza *Do radości* są związki poety z wolnomularstwem. Jak większość poetów tego okresu, Friedrich Schiller nie był wolnomularzem, ale obracał się przez całe życie w kręgach wolnomularskich, począwszy od Akademii Medycznej w Stuttgarcie, a skończywszy na dworze w Weimarze. Wolnomularze szybko docenili talent poety i roztoczyli nad nim opiekę. Również Körner był członkiem loży wolnomularskiej. Schiller doskonale orientował się w ideach i zwyczajach tego środowiska. Identyfikował się z humanizmem propagowanym przez tę organizację. Znał pieśni wolnomularskie, odgrywające istotną rolę podczas spotkań biesiadnych członków loży. Liczba podobieństw między tymi utworami a tekstem Schillera świadczy o tym, że musiały one być inspiracją do napisania pieśni *Do radości*. Lista zapożyczeń wskazujących na powinowactwo wiersza Schillera z repertuarem wolnomularskim jest długa: począwszy od biesiady określającej kontekst całego tekstu, poprzez propagowanie idei braterstwa, odniesienia do Ojca w niebie, wprowadzenie chóru, a skończywszy na licznych elementach metaforyki¹⁹.

¹⁸ *Schillers Briefe. Kritische Gesamtausgabe*, red. Fritz Jonas, Stuttgart [brak daty wydania], Bd. 6, s. 211. Tłumaczenie własne – R.R.

¹⁹ Por. Gotthold Deile, *Freimaurerlieder als Quellen zu Schillers Lied an die Freude*, Leipzig 1907. Na szczególną uwagę zasługują pełne teksty pieśni wolnomularskich zamieszczone na stronach 112-120 oraz następująca po nich na stronach 121-125 analiza porównawcza tych pieśni i wiersza Schillera. Również trocheiczny czterostopowiec, którym posłużył się Schiller, pojawiał się często w pieśniach wolnomularskich.

Napisana z myślą o wąskim kręgu przyjaciół pieśń Schillera stała się popularnym utworem wykonywanym podczas spotkań towarzyskich²⁰. Zawarte w niej idee były wyrazem oświeceniowego humanizmu. W słowach piętnujących nierówność społeczną nie kryło się żadne wezwanie do rewolucji. Jednak od momentu wykorzystania słów Schillera w symfonii Beethovena zaczęto dostrzegać w wierszu wyłącznie treści polityczne²¹. W okresie wzrastającej świadomości narodowej Niemców, poprzedzającym Wiosną Ludów, rozpowszechniło się pojawiające się do dzisiaj przekonanie, że pieśń *Do radości* miała pierwotnie nosić tytuł *Do wolności* (*An die Freiheit*), a poeta został zmuszony do zmiany tytułu przez cenzurę²². Nie istnieją żadne dokumenty, które potwierdzałyby taką genezę tytułu wiersza. Natomiast badacze recepcji utworu Schillera wyjaśniają, w jaki sposób doszło do powstania tej legendy. Radość została zastąpiona wolnością najpierw w noweli zapomnianego już dzisiaj pisarza Roberta Griepenkerla pt. *Das Musikfest oder die Beethovener* z 1838 roku. Motyw ten podchwycił w roku 1844 berliński pisarz i dziennikarz Adolf Glaßbrenner w wierszu *Schillers Lied an die Freiheit*. Jednak najbardziej do rozpowszechnienia nieprawdziwych informacji o rzekomym pierwotnym tytule pieśni Schillera przyczynił się Friedrich Ludwig Jahn, twórca niemieckiego ruchu gimnastycznego, który w publikacji prasowej przedstawił fikcyjną genezę wiersza jako fakt historycznie udokumentowany²³. Jeszcze w 1989 roku, świętując upadek muru berlińskiego, Leonard Bernstein zastąpił w dyrygowanej przez niego IX Symfonii Beethovena słowo „radość” – „wolnością”.

W dotychczasowej recepcji wiersza poświęcono zbyt mało uwagi analizie treści utworu pod kątem jego ewentualnej przydatności jako hymnu europejskiego²⁴. Poniższa analiza koncentruje się głów-

²⁰ Por. Georg-Michael Schulz, *op. cit.*, s. 28; Gotthold Deile, *op. cit.*, s. 56.

²¹ Przed rozmaitymi ideologiami nie obroniła się również sama muzyka Beethovena. Por. Esteban Buch, *op. cit.*, s. 663-680.

²² Por. Jacek Marczyński, *Marsylianka całej ludzkości: zagadka „Ody do radości”*, „Rzeczpospolita” 2002, nr 299, s. A13-A14; Krystyna Pisarkowa, *Kolczyki Izoldy*, „Literatura na Świecie” 1995, nr 3, s. 346-352, tu szczególnie s. 348, 350.

²³ Por. Georg-Michael Schulz, *op. cit.*, s. 28; Esteban Buch, *op. cit.*, s. 668, 671.

²⁴ Dotychczasowe interpretacje koncentrują się najczęściej na radości jako motywie uniwersalnym. Często porównywano wiersz Schillera z utworami innych współczesnych mu poetów, w których również pojawiał się motyw radości. Por. Rösiger, *Drei Gedichte an die Freude*, „Zeitschrift für den deutschen Unterricht” 1911, nr 25, s. 202-210; Georg Göhler, „Alle Men-

nie na tekście Schillera, a nie na kompilacji autorstwa Beethovena²⁵.

Istotnym elementem całej pieśni jest występowanie podmiotu lirycznego w liczbie mnogiej. Zabieg ten sugeruje istnienie pewnej wspólnoty, która doświadcza radości. Kontekstem, który wyjaśnia zaistnienie owej wspólnoty, jest biesiada przy pucharach wina, o czym informuje zwrotka siódma.

W apostrofie pierwszej zwrotki, „O radości, iskro bogów, / Córo Elizejskich Pól”, radość jest personifikowana jako postać kobieca pochodząca z Elizjum. Określenie „iskra” uwypukla rolę radości. Ma ona być elementem inicjującym, rozpalającym. Pełni funkcję katalizatora i sama w sobie, jako pojęcie oderwane od konkretnych sytuacji, jest czymś równie ulotnym jak iskra, która znika w ogniu lub rozplywa się w powietrzu.

Jej znaczenie można dostrzec dopiero w ogniu, który rozpała, czyli w skutkach, które wywołuje. Na pierwszy plan wysuwa się jej funkcja społeczna. W zwrotce pierwszej jest to ogólnie pojęte niwelowanie wyraźnych podziałów w społeczeństwie i propagowanie idei braterstwa: „Twoja moc cudowna zaćmi / Zgubny podział, gorzkie łzy; / Wszyscy ludzie będą braćmi, / Gdy tve skrzydło w locie łśni”. W zwrotce drugiej jednocząca siła radości odnosi się do sfery prywatnej, do przyjaźni i miłości małżeńskiej: „Komu dobry los pozwolił, / Aby kochał brata brat, / Kto małżonkę miłą zdobył, / Ten niech będzie z nami rad!”.

Do hołdowania braterstwu i sympatii nawołuje chór. Wskazuje on przy tym na źródło jednoczącej radości: „Bracia – nad sklepieniem

schen werden Brüder” oder „Habent sua fata libelli”, „Deutsche Rundschau” 1947, z. 5/6, s. 159-164; Hans-Dieter Fronz, „Der Zürchersee” und „An die Freude”. *Zwei Interpretationen*, „Literatur für Leser” 1987, nr 1, s. 26-47; atrakcyjność tekstu Schillera w połączeniu z muzyką Beethovena dla międzynarodowych organizacji po 1945 roku przepowiadał Walter Muschg. Por. Walter Muschg, *Schillers Lied „An die Freude”*, w: *idem, Gestalten und Figuren*, Bern-München 1968, s. 28-31, tu szczególnie s. 28-29; por. Esteban Buch, *op. cit.*, s. 663-680. W 1835 roku pewien krytyk angielski widział w kompozycji Beethovena do słów Schillera wielki wolnomularski hymn Europy (s. 668). W 1929 roku Richard Coudenhove-Kalergi, twórca ruchu paneuropejskiego, wybrał Beethovenowską *Ode do radości* na hymn swojego ruchu (s. 675), a w 1955 roku zaproponował ją na hymn nowych instytucji europejskich (s. 678).

²⁵ Przy cytowaniu będę posługiwał się tłumaczeniem Andrzeja Lama z 2004 roku i tylko w wyjątkowych sytuacjach sięgnę po inne przekłady.

gwiazd / Mieszka Ojciec upragniony”. A w drugiej partii chóru: „Radość wznosi nas do gwiazd, / Gdzie nieznany Duch króluje”. Radość jawi się biesiadującej wspólnocie jako emanacja woli Boga, którego niebiańskie pochodzenie sugerowałoby odwoływanie się do tradycji chrześcijańskiej. Schillerowskich odwołań do Boga nie należy jednak przeceniać i traktować jako wyrazu religijności poety. Są one raczej retorycznym gestem, jakich wiele w niemieckiej poezji drugiej połowy XVIII wieku.

Już ten początek pieśni Schillera mógłby wywołać kontrowersje, jeśli miałyby być fragmentem hymnu europejskiego. Podczas opracowywania tekstu konstytucji europejskiej przedstawiciele państw członkowskich Unii nie byli w stanie osiągnąć porozumienia w sprawie zapisu podkreślającego znaczenie chrześcijaństwa dla Europy, a w wierszu niemieckiego klasyka pojawiają się miłość bliźniego oraz ofiara w postaci cierpienia jako podstawy braterstwa o rodowodzie chrześcijańskim²⁶. Nie jest to braterstwo rewolucji francuskiej. Skojarzeniom z chrześcijaństwem przeczy jednak synteza bogów greckich i „Ojca upragnionego”, jakiej dokonuje Schiller, tłumacząc pochodzenie radości.

Wszystkich zwolenników idei wspólnej Europy zadziwić muszą w kontekście braterstwa dwa ostatnie wersy drugiej zwrotki²⁷. Tu jestem zmuszony sięgnąć do przekładu Józefa Dionizego Minasowicza, aby oddać w pełni drastyczność oryginału: „A kto cieszyć się nie umiał, / Niechże z płaczem wywdzie z koła” („Und wer’s nie gekonnt, der stehle / Weinend sich aus diesem Bund!”). Wprawdzie można zgodzić się z tym, że idea braterstwa przystaje do idei zjednoczonej Europy, lecz jakich karkołomnych wyjaśnień potrzebowałyby poprawni politycznie Europejczycy, aby usprawiedliwić wykluczenie kogoś ze swojej wspólnoty. Ideologicznym zawłaszczaniem

²⁶ Podobne trudności są związane z interpretowaniem wspólnej europejskiej historii. Por. wypowiedź Timothy’ego Gartona Asha w: *Gdzie widać przyszłość. Rozmowa z Timothyem Gartonem Ashem*, „+Plus-Minus” [dodatek do „Rzeczpospolitej”] 2005, nr 13, s. A5-A6, szczególnie s. A5: „Nasz problem polega na tym, że nie możemy się zgodzić, jaką opowieść chce opowiedzieć dzisiaj Europa”.

²⁷ Ten fragment wiersza był krytykowany jeszcze za życia poety przez Hermana Christopha Gottfrieda Demmego. Na brak konsekwencji w tych dwóch wersach zwrócił również uwagę Jean Paul. Por. Christoph Bruckmann, „Freude! Sungen wir in Thränen, / Freude! In dem tiefsten Leid”. *Zur Interpretation und Rezeption des Gedichts „An die Freude” von Friedrich Schiller*, „Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft” 1991, nr 35, s. 104-105.

była nazistowska interpretacja idei braterstwa – IX Symfonią Beethovena świętowano urodziny Hitlera²⁸ – oraz decyzja białej mniejszości rządzącej w rasistowskiej Rodezji, aby melodia Beethovena do słów Schillera została hymnem tego afrykańskiego państwa²⁹.

W zwrotkach trzeciej i czwartej radość emanująca od Boga została przedstawiona jako siła sprawcza całego stworzenia. Daje życiodajną energię roślinom i zwierzętom, wprawia w ruch ciała niebieskie. W piątej obdarza człowieka różnymi przymiotami: uczonego ciekawością świata, cierpliwego cnotą, wierzącego nadzieją na życie wieczne. W zwrotce szóstej podmiot liryczny formułuje postulaty moralne, które świadczą o niedoskonałości świata i potrzebie radości. Od wspólnoty radości wymagane są szlachetność, gotowość niesienia pociechy potrzebującym, miłosierdzie i przebaczenie. Definiowana w ten sposób społeczność jawi się mimo wyraźnych aluzji do świata bogów antycznych³⁰ jako wspólnota nawiązująca do tradycji chrześcijańskiej.

Kolejne zwrotki odwołują się do biesiady jako kontekstu spajającego całą wypowiedź podmiotu lirycznego. W strofie siódmej radość zostaje porównana do wina w pucharach, które łagodzi dzikość w człowieku i dodaje odwagi zrozpaczonym. Zwrotka kończy się wezwaniem do wzniesienia toastu na cześć Boga, określanego tu jako „Dobry Duch”. Wezwanie to zostaje powtórzone przez chór. Zwrotka ósma zawiera tekst przysięgi, do której chór nawołuje słowami: „Święty krąg zewrzyjcie ciaśniej, / Świadkiem złote wina skry: / By przysiędze wiernym być, / Gwiezdny Sędzia naszym świadkiem!”. Słowa przysięgi są zwięzłym programem biesiadującej wspólnoty: „Dzielny umysł w bólu ciężkim, / Pomoc, gdy niewinny w łzach, / Wieczna wierność dla przysięgi, / Druh i wróg niech prawdę zna, / Duma przed tronami królów – / A w potrzebie gniew i krew – / Dla zasługi wieniec cudów, / A ze zgrają kłamców precz!”. W zwrotce dziewiątej, z której Schiller zrezygnował w wydaniu z 1803 roku, podmiot liryczny wzywa ponownie do wzniesienia toastu i wspólne go zaintonowania pieśni. Oprócz postulatu uwolnienia „od tyrańskich pęt” biesiadujący życzą wszystkim ludziom łaski boskiej na Sądzie Ostatecznym.

W tym miejscu nasuwa się kolejne pytanie: Cóż to za dziwna pieśń biesiadna, w której poruszane są tak ważne problemy, a na koniec

²⁸ Por. Esteban Buch, *op. cit.*, s. 676-677, 679.

²⁹ *Ibidem*, s. 679.

³⁰ Por. zwrotka szósta, tłumaczenie Andrzeja Lama, s. 10: „Bogów się przebłagać nie da, / Równym im wypada być”.

składana jest przysięga podkreślająca więzi łączące biesiadujących? Taka konstrukcja wiersza Schillera jest efektem fascynacji autora tradycją wolnomularską. Przedstawiona biesiada przypomina spotkania wolnomularskie, na których przy winie śpiewano podobne pieśni propagujące idee oświeceniowego humanizmu. Do tradycji wolnomularskiej należało również wspólne odnawianie przysięgi. Ponownie nasuwają się wątpliwości: Czy współcześni Europejczycy chcieliby się przyznać do oświeceniowych ideałów wolnomularstwa?

Na zakończenie krótka analiza kompilacji Beethovena, bo to przecież ona rozślawiła wiersz Schillera na całym świecie, chociaż się od niego bardzo różni. Partie wokalne w symfonii Beethovena zaczynają się od słów kompozytora: „O przyjaciele, nie te tony! / Pozwólcie nam zaintonować / przyjemniejsze i radośniejsze!”. Następnie pojawia się pojedyncze słowo „radość”, a po nim trzy pierwsze zwrotki z wiersza Schillera bez partii chóru. Zwrotka pierwsza śpiewana jest w wersji z 1803 roku. Po nich następuje partia chóru, która w wierszu Schillera pojawia się po czwartej zwrotce, potem powtórka pierwszej zwrotki, partia chóru po pierwszej zwrotce i partia chóru po zwrotce trzeciej. Na koniec powtarzane są cztery pierwsze wersy zwrotki pierwszej i całość zostaje zamknięta słowem „radość”.

Kompilacja Beethovena jest o ponad połowę krótsza od oryginału Schillera. Usunięty został motyw biesiady jako ramy kompozycyjnej. Zachowana została natomiast pochwała radości jako emanacji Boga z jej społecznymi i przyrodniczymi konsekwencjami, a dwukrotne powtórzenie pierwszej zwrotki i dwóch pierwszych wersów pierwszej partii chóru: „Złączcie ręce, miliony! / Pokochajcie cały świat!” uwypukla funkcję społeczną radości, której wyrazem jest idea braterstwa.

Najczęściej kojarzymy więc z hymnem europejskim kompilację słów Schillera, której autorem jest Beethoven. Nie jest to jednak wiersz Schillera, który nie mógł mieć żadnego wpływu na tego rodzaju przeróbkę. Twierdzenie, że wiersz Friedricha Schillera *Do radości* jest hymnem Unii Europejskiej lub że Schiller jest autorem tekstu kojarzonego z hymnem Europy, jest nieporozumieniem.

Hymn Unii Europejskiej jest melodią bez słów, a wiersz Friedricha Schillera jest tylko fantomem hymnu europejskiego.

FRIEDRICH SCHILLER
W DWUSETNĄ ROCZNICĘ ŚMIERCI

Redakcja
Grażyna Barbara Szewczyk
Renata Dampc-Jarosz

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie
Wydawnictwo Oświatowe

Wrocław 2006

Wydanie specjalne ORBIS LINGUARUM
Pod redakcją Edwarda Białka i Eugeniusza Tomiczka
Tom 53

Grażyna Barbara Szewczyk, Renata Dampc-Jarosz (red.):
Friedrich Schiller – w dwusetną rocznicę śmierci
Wrocław 2006

Recenzent:
Edward Białek

Redakcja:
Bożena Wika

Redaktor techniczny:
Joanna Jach

ISBN 83-7432-169-5
ISBN 978-83-7432-169-3
ISSN 1426-7241

Publikacja sfinansowana z funduszy Uniwersytetu Śląskiego.

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie
Wydawnictwo Oświatowe. 50-010 Wrocław, Podwale 62
tel. (71) 3422056, fax (71) 3413204, e-mail: oficyna@atut.ig.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Johannes Endres	
Poszukiwanie autora. Friedrich Schiller w biografiiach popularnonaukowych	7
Lothar Pikulik	
Schillerowski obraz człowieka w świetle myśli współczesnej	21
Jolanta Szafarz	
Obraz współczesnego człowieka w <i>Listach o estetycznym wychowaniu człowieka</i> Friedricha Schillera	41
Michael Collel	
„Bo głowa musi kształtować serce”. Friedrich Schiller i oświecenie	51
Bernd Hamacher	
<i>Verbrecher aus Infamie</i> . Wkład Schillera do historii i psychologii moderny	65
Grażyna Mucharska	
Człowiek w celi. Motyw uwięzienia w opowiadaniach Friedricha Schillera	79
Nina Nowara	
Elementy fantastyczne w powieści <i>Der Geisterseher</i> Friedricha Schillera	87
Diana Schilling	
Schiller jako historyk	97
Ewa Aleksandra Tobiasz	
Friedrich Schiller: <i>Zbójcy</i> . Klęska idealisty	109
Ewa Jurczyk	
O konflikcie pokoleń w dramacie <i>Intryga i miłość</i>	121

Hans Feger	
Wallenstein – Rozstrzygnięcie	131
Gabriela Jelitto-Piechulik	
<i>Maria Stuart</i> – humanizm w dramacie Friedricha Schillera i żywa historia oddziaływania tematu w dziełach śląskiego literata Theodora Opitza	155
Renata Dampc-Jarosz	
„Chcę być waszym kapitanem!”. Aktualność postaci Joanny d’Arc w dramacie Friedricha Schillera <i>Dziewica Orleańska</i>	173
Zbigniew Feliszewski	
„Słodka nadzieja i przekleństwo wieczne...”. Zmienność ról Izabelli w dramacie <i>Oblubienica z Messyny, czyli Bracia rywale, tragedia z chórami</i> Friedricha Schillera	187
Zygmunt Mielczarek	
Friedrich Schiller: <i>Wilhelm Tell</i> . Symbol i idea	197
Robert Rduch	
Fantom hymnu europejskiego. Wyjaśnienia w sprawie wiersza <i>Do radości</i> Friedricha Schillera	205
Grażyna Barbara Szewczyk	
Schiller i Mickiewicz	217
Anna Stroka	
Friedrich Schiller na scenach polskich (1951–2004)	231
Janina Gesche	
Recepcja twórczości Friedricha Schillera w Szwecji. Na podstawie danych bibliograficznych zawartych w katalogu LIBRIS oraz programów nauczania języka niemieckiego w gimnazjum	247
Noty o autorach	259